

TÜRKİYE’DE YAŞAM MEMNUNİYETİ ENDEKSİ ÇERÇEVESİNDE BÖLGESEL KARŞILAŞTIRMALAR

Prof. Dr. Bahadır AYDIN¹

Nuran ERTÜRK²

Özet

İnsani gelişmenin ilerletilmesine katkıda bulunmak amacıyla 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme - UNDP) çerçevesinde İnsani Gelişme Raporları yayınlanmaktadır. İlk yayınlandığında sadece ekonomilerin zenginliği ve dolayısıyla bunun insan yaşamına katkıları dikkate alınırken ilerleyen dönemlerde kapsam genişletilmiştir. Türkiye’de de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yaşamı bir bütün olarak ele aldığı ifade ederek ekonomik boyut yanında sosyal ve diğer boyutları dikkate alan “yaşam memnuniyet endeksi” çalışması yapmaktadır. Araştırmanın amacı, illere ait 11 boyutlu endeks göstergelerinden İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 2’ye göre bölgesel haritalar oluşturmak ve göstergeler arasındaki ilişkiye bakmaktır. Beklenti bazı göstergeler arasında bölgesel paralelliktir. Ancak çalışma bu beklentilerin bazı göstergelerde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Memnuniyeti İndeksi, Gelir, Sağlık, Eğitim

Abstract

Since 1990, Human Development Reports have been published under the United Nations Development Programme (UNDP) in order to contribute to the advancement of human development. When it was first published, the scope was extended in the following periods only when the richness of the economies and consequently their contributions to human life were taken into consideration. Turkish Statistical Institute (TSI) refers to the fact that life is considered as a whole and carries out the "life satisfaction index" study which considers social and other dimensions besides economic dimension. The aim of the research is to create regional maps from the 11-dimensional index indications belonging to

¹ Prof.Dr.Bahadır Aydın, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

² Nuran Ertürk, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

some of them, Classification of Statistical Region Units, Level 2, and look at the relationship between the indicators. Expectation is regional parallels between some indicators. However, this study shows that these expectations are not realized in some indicators.

Key Words: Life Satisfaction Index, Income, Health, Education

Giriş

İnsani gelişmenin ilerletilmesine katkıda bulunmak amacıyla 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çerçevesinde İnsani Gelişme Raporları yayınlanmaya başlamıştır. İlk yayınlandığında sadece ekonomilerin zenginliği ve dolayısıyla bunun insan yaşamına katkıları dikkate alınırken, ilerleyen dönemlerde kapsam genişletilmiş ve 2015 raporu “Çalışma” kavramını ön plana çıkartmıştır. Kavramın ön plana çıkartılışı ise tüm insanların (gençlerin, kadınların, engelliler ve dışlanmış gruplarında kapsandığı) uygun kamusal müdahalelerle ve politikalarla çalışma koşullarına ulaştırılması durumunda insani gelişmenin artacağı düşüncesine bağlanmaktadır. Aynı rapor bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın, sürdürülebilir çalışma kavramı ile birlikte ele alınmasına ve kamusal müdahalelerin de bu yönde olmasına vurgu yapmaktadır.

Türkiye’de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), yaşamı bir bütün olarak ele aldığını ifade ederek ekonomik boyut yanında sosyal ve diğer boyutları dikkate alan “Yaşam Memnuniyet Endeksi” çalışması yapmakta olup, çalışmaya bağlı olarak illere dair ilk raporunu da 2016 Ocak ayında yayınlamıştır. İl raporlarına temel olan yaşam endeksi, konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi 11³ boyut altında toplam 41 gösterge üzerinden oluşturulmuştur.

Bu çalışmada da bu illere ait 11 boyutlu endeks göstergelerinden İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 2’ye göre bölgesel haritalar oluşturmak ve bölgesel gelişme ya da kalkınma stratejilerinin sonuçlarına dair bir değerlendirme yapmak hedeflenmiştir.

---

³ Konut, Çalışma hayatı, Gelir ve servet, Sağlık, Eğitim, Çevre, Güvenlik, Sivil katılım, Altyapı hizmetlerine erişim, Sosyal yaşam, Yaşam memnuniyeti.

Bugüne kadar uygulanan bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik politikaların başarılı olduğunu söylemek bu haritalara göre mümkün görünmemektedir. Yine çalışmanın temel sorularından biri aynı bölgede göstergeler arasında neden beklenen doğrusal ilişkinin olmadığıdır.

Bu nedenle önce bölgesel kalkınma kavramı üzerinde durulacak ardından tarihsel olarak uygulanan bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik politikalar belirlenecek, sonuçları haritalar üzerinden değerlendirilecek ve beklentileri dışlayan nedenler analiz edilip, belirlenen nedenlerin ortadan kaldırılması için kamusal müdahalelerin yöntemi ne olmalıdır sorusuna cevap bulunmaya çalışılacaktır.

1.Bölgesel Kalkınma Kavramı Üzerine

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yaşadığı hızlı büyüme, ülkeler arasında yarattığı sosyal, politik ve ekonomik farklılıklar ile gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olmak üzere yeni bir tanımlamaya ve sınıflanmaya zemin hazırlamıştır. Oluşan bu yeni ayırım ülkeler arasındaki ekonomik, politik, kültürel uçurumu daha da belirgin bir şekilde gözler önüne sermiştir. Ülkeler arasındaki farklılıklar ekonomik büyümeyle bağlı bir gelir artışına indirgenerek, büyüme oranlarına göre bir gelişmişlik düzeyi tanımlanmaya çalışılmıştır. Ancak 1960’lardan sonra yaşanan gelişmeler bu ölçümün toplumsal gelişmişliği yeterince açıklamadığı, yalnızca iktisadi sayısal veriler içeren dar kapsamlı bir parite olduğu kabulü ile yeni bir ölçüm arayışına girilmiştir. Bu değişim 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” raporunda şöyle ifade edilmektedir; “1970’li yıllar öncesinde “kalkınma” ve “gelişme”, büyük ölçüde, ulusal gelirdeki artışlarla eşit görülmekteydi. Kalkınmada temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarımdan ziyade, sanayi ve hizmetler sektörleri doğrultusunda dönüştürmek olunca, bu yaklaşıma uygun olarak ülke refahındaki değişimlerin temel göstergesi olarak “fert başına ulusal gelir” kullanıldı. Ancak, 1960’lardan sonra meydana gelen gelişmeler bu yaklaşımın yetersizliğini vurgularken, 1970’lerde kalkınma kavramının yeniden tanımlanması ihtiyacı belirlemiştir. Gelişmeyi, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk,

işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliklerin de gelişme tanımlarının içinde değerlendirilmesini öne çıkarmıştır”. (Dinçer, Özaslan, Kavasoğlu, DPT: 2003:5). Bu yeni değerlendirme gelişmişlik kavramının içini biraz daha doldurmuş olsa da yine yeterli görülmemiştir. Özellikle 1980 sonrası hızlanan küreselleşme tüm dünyada ve Türkiye’de mevcut kalkınma stratejilerinin sorgulanmasına yol açarken ve bölgesel kalkınma stratejileri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bölgesel kalkınma kavramında genel vurgu bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasıdır. Bölgesel kalkınma dönemsel olarak kapsam değiştirmektedir. Örneğin Avrupa Birliği’nde (AB) 1980’li yıllarda temel olarak üye ülkeler arasındaki en yoksul olanların birliğe yapısal uyumu için çok yıllık yatırımları kapsayan programlar söz konusudur (OECD; 2017)

AB’de bölgesel kalkınmaya ilişkin yeni yaklaşımda, geleneksel tanımda yer alan bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi amacının yanı sıra, özellikle birlik üyesi ve aday ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeylerinin birbirlerine yaklaştırılması yanında, bölgelerin kendi içindeki kırsal ve kentsel gelişmişlik düzeyleri farklılıklarının giderilmesi, bölgelerin küresel rekabet güçlerinin artırılması, yerel dinamiklerin harekete geçirilerek bölgesel potansiyelin değerlendirilmesi ve ülkelerin top yekûn kalkındırılması amacına vurgu yapılmaktadır (OECD; 2017; Akın, 2006:295’dan Aktaran, Pehlivan; 2013;).

Bölgesel kalkınma çerçevesinde proje uygulama örnekleri ise Avrupa Birliği’nden daha eskiye dayanmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında önemli ilk örnek olarak Tennessee Vadisi İdaresi görülmektedir. 1929 krizi sonrası, bölgesel olarak ABD’nin iktisadi olarak daha geri olduğu Tennessee Vadisini geliştirmek üzere 1933 yılında ilk Bölgesel Kalkınma Ajansı olarak Tennessee Vadisi İdaresi (Tennessee Valley Authority-TVA) kurulmuştur. Kuruluş amacı Tennessee vadisinin doğal kaynakların korunması ve yerinde kullanımı barajların yapım ve işletilmesi, gemiciliğin geliştirilmesi ve sellerin denetlenmesi, yöre tarımının gereksinim duyduğu gübrenin üretilmesi, tarıma elverişli alanların korunması uygulamalarında eğitim programları desteklemektir. Proje ile 7 bölgeye kalkınma programı çerçevesinde hizmet vermek üzere organize edilmiştir. ABD’nin

güneydoğusunda 7 bölgede 9 milyon kişiye elektrik üretimi sağlamaktadır (Tennessee Valley Authority-TVA; 2017).

Bölgesel kalkınma stratejilerinde sanayileşmenin ülkenin belirli bölgelerinde yığılması sonucu ortaya çıkan eşitsizliği gidermek amacıyla, geri kalmış bölgelerde sanayinin desteklenerek geliştirilmesi ve ülkelerinin tüm bölgelerinde adil bir refah dağılımı sağlanması hedefi konmaktadır (Pehlivan; 2013:415). Bu çerçevede de İngiltere örneği göze çarpmaktadır. Büyük bunalım dönemine ilişkin TVA örneği yanında son dönemlere ilişkin örnek olarak İngiltere’de 1999’da devreye giren Bölgesel Kalkınma Ajansı (Regional Development Agencies-RDA) gösterilebilir. Bu ajansın kuruluş yapısı 1997 genel seçimlerinden önce John Prescott, İskoçya Dışişleri Bakanı eski Bakanı Bruce Millan ve Avrupa Bölgesel Politika Komiserinden oluşan Bölgesel politika komisyonu tarafından geliştirilmiştir. RDA’nın amacı İngiltere’de bölgesel ekonomik gelişmeyi koordine etmek ve yeniden düzenleyerek, bölgelerin rekabet güçlerini artırmak ve bölgelerin kendi içinde ve bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaktır. Bunlar da 4 bölümde ele alınmaktadır: Ekonomik gelişmeyi ve yeniden düzenlemeyi sağlamak, firmaların etkinliğini, yatırımların ve rekabet güçlerini artırmak, istihdamı artırmak, işgücünün istihdam için yeteneklerini ve becerilerini geliştirerek İngiltere’de sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmak (Allen; 2002; 2/50).

2. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma

2.1. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Planlarının Tarihsel Gelişimi ve Uygulamalar

Bölgesel kalkınmaya dair diğer bir kavram olan “Bölgesel Planlamada” bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki yönden koordine edilmesi hedeflenmekte ve dolayısıyla bölgesel planlamanın temel amacı da bölgesel dengesizliklerin giderilmesi olmaktadır (Pehlivan; 2013:415).

Türkiye’de cumhuriyetin ilanından itibaren dengeli bölgesel kalkınmaya yönelik politika izlenmekte olduğunu, planlı dönemle birlikte bunun daha da yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Özellikle, bölgesel gelişmişlik farklılıkları ülkenin en önemli

sorunlarından biri olarak tespit edilmekte ve bölgelerarası dengeli kalkınma ilkesine planlı kalkınmanın toplumsal hedefleri arasında yer verilmektedir. 1960'lı yıllarda başlayan planlı kalkınma döneminde bugüne kadar biri halen devam eden 10 tane kalkınma planı uygulamaya konulmuştur.

Türkiye'de kalkınma stratejilerinin yer aldığı ilk temel belgeler olan kalkınma planlarında bölgesel kalkınma ilk olarak I.Beş Yıllık Kalkınma Planında "Bölge Planlaması ve Kalkınması" şeklinde bölüm olarak yer alırken, II. Planda bir ara başlık haline gelmiştir. III.Planda Kalkınmada Öncelikli Yörelere olarak yer alan bölgesel kalkınma sorunu IV.Planda yeniden "Bölgesel Gelişme" başlığı ile ele alınmaktadır. V.Planda Bölgesel Planlama olan bir alt başlığın içinde yeniden Kalkınmada Öncelikli Yörelere tanımlaması, VI.Planda da korunmaktadır. VII.Planda eski plan dönemlerinde getirilen Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikaları ve tedbirlerinin, geri kalmış bölgelerin kalkınmasında ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında olumlu gelişmeler sağlanmasına rağmen, bölgelerarası dengesizliklerin devam ettiğine vurgu yaparak, ülkenin bütününde yer alan her bölgenin farklı imkanlara, özelliklere ve sorunlara sahip olması nedeniyle, sektörel tercihlerle mekansal analizin birlikte ele alındığı yeni bir planlama yaklaşımının zorunlu olduğu belirtilmektedir. Dokuz ve Onuncu Kalkınma Planında bölgesel gelişme, küreselleşme kavramı ile birlikte ele alınmakta ve yaygın teşvik politikaları ile Avrupa Birliği'nden elde edilecek yapısal fonlara vurgu yapılmaktadır. Onuncu Planda bölgesel kalkınma ya da gelişmeye dair doğrudan bir analiz yerine kısaca Türkiye'de bölgesel gelişme politikası; 2000'li yıllardan itibaren gelişmişlik farklarının azaltılması hedefiyle birlikte, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi hedeflerini de içerecek şekilde dönüşmektedir (Kalkınma Bakanlığı, Beş Yıllık Kalkınma Planları), şeklinde bir tespit yer almaktadır. Ancak bölgesel kalkınmada anlayışındaki değişimin bir sonucu olarak (OECD, 2017) bunların nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Sadece yerel firmaların ve yerel aktörlerin önündeki dezavantajların kaldırılarak desteklenmelerine vurgu yapılmaktadır. Bunun anlamı yerel dinamiklerin harekete geçirilerek rekabetçi bir yapının sağlanması temel düşüncedir (OECD; 2010)

Aslında uygulamaya konulan planlarda kalkınma stratejilerin birbirinin devamı, hatta aynı sayılabilecek strateji ve politikaları içerdiğini söylemek yanlış değildir. Bu bölgesel kalkınma stratejilerinde sanayileşmenin ülkenin belirli bölgelerinde yığılması sonucu ortaya çıkan eşitsizliği gidermek amacıyla, geri kalmış bölgelerde sanayinin desteklenerek geliştirilmesi ve ülkelerinin tüm bölgelerinde adil bir refah dağılımı sağlanması hedefi konmuştur. (Pehlivan; 2013: CBÜ). Ancak, bunlardan sadece 24 Ocak'tan sonra alınan kararların uygulamaya konulmasıyla, kalkınmanın yönünü esas olarak devletin değil, piyasanın belirlediği politikalar olduğu görülmektedir.

Planlı dönem boyunca uygulanan bazı yerel gelişme projeleri ise, başta bölgesel kalkınma planları olmak üzere, kırsal kalkınma projeleri ve il gelişme planlarıdır. Bölgesel gelişme planlarından uygulama aşamasında olanlar; Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişim Projesi, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP) ve Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)'dır. Uygulama kapsamındaki kırsal kalkınma projeleri ise; Bingöl-Muş, Yozgat ve Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projeleri'dir. İl Gelişme Planları ise iller bazında yapılmakta ve planlama çalışmaları devam etmektedir. (Dinçer, Özaslan, Kavaşoğlu, DPT: 2003:14).

1963 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde Kalkınma Planları, 2011 yılına kadar ulusal ve bölgesel planlama ile bölgesel politikadan sorumlu merkezi bir teşkilat olan DPT tarafından hazırlanmış, 2011'den itibaren ise DPT'nin yerini alan Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır. 1960'lardan itibaren bütün bu kalkınma planları ve bu çerçevedeki diğer kamu yatırım plan ve programlarının iki ana hedefte yoğunlaştığını söylemek mümkündür (OECD, 2010): Milli hasılayı maksimize etmek ve bölgesel dengesizlikleri azaltmak. Bunun için, etkili bölgesel programlar uygulamaya ve yerel kaynakları daha etkili şekilde işletmeye öncelik vermiştir (Akın, 2006:295'dan Aktaran, Pehlivan; 2013; Yamen; 2009:6). Bölgesel gelişme planlarından uygulama aşamasında olanlar; Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişim Projesi, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP) ve Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)'dır. Bunların yanında kırsal kalkınma amaçlı, ağırlıklı yol yapımı, tarımsal sulama, içme suyu temini gibi içeriklere sahip Bingöl-Muş, Yozgat-Çorum-Çankırı ve

Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projeleri vb. uygulamalar mevcuttur. Bölgesel kalkınma planları çerçevesinde planlı dönem boyunca uygulanan bazı yerel gelişme projeleri ise il gelişme planlarıdır. (Dinçer, Özasan, Kvasoğlu; DPT: 2003,14).

2.2. Bölgesel Kalkınma Planları Hazırlamada Sorumlu Kurumsal Yapılar

Türkiye de Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) kavramına 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi sonunda Avrupa Birliği'ne adaylığı kabul edilmesiyle, Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB), orta erimli hedeflerden biri olarak bölgesel kalkınma ajansına yer verilmiştir ve böylece Bölgesel Kalkınma Ajansları döneminin ilk perdesi açılmıştır (Avaner; 2005:239). İdari bir yapı olan "kalkınma ajansları" İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) adı verilen istatistiki bölgesel istatistiklerinin verilerini kullanarak ilerlemektedir. İBBS, AB Bölgesel İstatistik Sistemi (BİS)'ne uygun olarak bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin, sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmuştur. Bu sınıflandırma, her bölge için oluşturulan ve aralarındaki farkları inceleyerek karşılaştırılabilmeyi olanaklı kılmaktadır. İBBS'nin hukuksal zemine oturtulmasının ardından gelen bir dizi gelişme gözlenmiş, Türkiye de ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak 3 bölgesel istatistiki oluşturulmuş ve bunlar Düzey-1⁴, düzey-2⁵ ve Düzey-3⁶ olarak belirlenmiştir. Kalkınma Ajanslarının kuruluşunda Düzey-2 birimleri esas alınmaktadır. BKA uygulanması konusunda çıkarılan yasa tasarısının gerekli maddesinde şu şekilde bahsedilmektedir: "Ulusal kalkınma planı ile uyumlu olarak İBB-2 Düzeyinde araştırma yapmak, katılımcı yöntemlerle gelişim stratejileri oluşturmak, iller arası koordinasyonu sağlamak, kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini artırmak, bölgesel gelişimi hızlandırmak ve özel girişimciliği desteklemek amacıyla bölgesel kalkınma ajansları

⁴ Düzey-1: İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri yer almaktadır.

⁵ Düzey-2: İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir, İzmir, Aydın, Manisa, Bursa, Kocaeli, Ankara, Konya, Antalya, Adana, Hatay, Kırıkkale, Kayseri, Zonguldak, Kastamonu, Samsun, Trabzon, Erzurum, Ağrı, Malatya, Van, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin bölgeleri yer almaktadır.

⁶ Düzey-3 Kapsamındaki İstatistiki Bölge Birimleri 81 tane olup il düzeyindedir.

kurulur” ve “bölge kalkınma ajanslarının kuruluşu, görev ve faaliyetleri, merkezi yönetim ile ilişkileri kanunla düzenlenir.”

Bu kanun tasarısı 2005 yılında TBMM’ye sunulmuş (Avaner; 2005:253) ve 5449 sayılı kanunla 2006 yılında Kalkınma Ajansları kurulmuştur.

Kanunun amacı “kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usulleri düzenlemek” olarak belirlenmiştir ⁷

Ülke genelinde kalkınma ajansları 22 Kasım 2008 tarihli Resmî Gazete’ de yayımlanan 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Çukurova (Adana-Mersin) ve İzmir’in yanında İstanbul, Samsun, Diyarbakır, Konya, Erzurum, Gaziantep, Mardin ve Van illerinin merkez olduğu, 23 ile hizmet edecek sekiz kalkınma ajansı kurulmuştur. (DPT, 2011:1). Böylelikle ülke genelinde 10 bölgede ajansları kurulmuştur. 25 Temmuz 2009 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Düzey 2 kapsamında; Tekirdağ, Balıkesir, Denizli, Kütahya, Bursa, Kocaeli, Ankara, Isparta, Hatay, Nevşehir, Kayseri, Zonguldak, Trabzon, Kastamonu, Kars ve Malatya’da ajanslar kurularak kalkınma ajansı sayısı 26’ya çıkmıştır. (Özer; 2012)

2.3. Bölgesel Kalkınmada Uygulamalar ve Projeler

Bölgesel kalkınmada en önemli uygulama kalkınmada öncelikli yöreler tanımlaması ile başlamıştır. Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) kavramının kullanılması, doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin gereksinmelerinin ön planda tutulması düşüncesi ile başlamıştır. Bir anlamda başta Doğu ve Güneydoğu

⁷ (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>).

Anadolu illeri olmak üzere, ülkenin bazı yöreleri KÖY kavramı ile belirtilmeye başlanmıştır. Daha sonra kavram, bazı değişikliklerle yeni özellikler kazanmıştır. Ülkedeki ekonomi politikalarının sonuçları, gelişmiş bölgeler içinde yer alan bazı ilçelerin KÖY kapsamına alınmasına neden olmuştur (Aydın; 1999:1).

KÖY çerçevesinde teşvik araçları şu başlıklarda toplanabilir: gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, teşvik fonu kaynaklı kredi, teşvik primi, enerji desteği, Ar-Ge yatırımları. Gümrük muafiyeti; belirli koşullarda yapılacak yatırım malı, makine ve teçhizata gümrük muafiyetini içermektedir. Yatırım indiriminde yatırım yapan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri yaptıkları yatırımın %100'üne kadar kısmını vergiye tabi gelirden düşebilmektedir. Teşvik fonundan uygun faizle kredi kullanımı sağlanmaktadır. Katma Değer Vergisi oranına 10 puan ilave edilerek fon iadesi şeklinde teşvik primi uygulanmaktadır. Kullanılacak elektrik enerjisinin bir kısmının fon kaynaklarından karşılanması öngörülmüştür. Ar-Ge olarak tespit edilecek çalışmalara destekleme sağlanmaktadır. (Aydın, 1999: 33-35). Bunların yanında çalışanların ücretlerinin vergilendirilmesinde indirim, bina ve konut inşaat harcı istisnası, döviz tahsisi, KDV erteleme gibi teşvikler de KÖY'ler için uygulanmıştır.

Yukarıda sıralanan teşvikler ve ayrıcalıklar ile KÖY kapsamındaki illerin ya da bölgelerin diğer bölgelere göre dezavantajlarının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşip ulaşılmadığını belirlenen illerin ya da bölgelerin ilerleyen yıllardaki durumu ile karşılaştırarak belirlemek mümkündür.

KÖY uygulaması yanında 1960'lardan itibaren Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve küçük işletmeler için Küçük Sanayi Siteleri (KSS) dengeli bölgesel kalkınma için kullanılan araçlar arasındadır (Arslan; 2005).

Aslında Türkiye'de bölgesel kalkınma amaçlı kullanılan en yaygın araç, sektörlere ve yörelere göre farklılaştırılmış bir teşvik sistemidir. Teşviklerin oransal büyüklüğü illerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Teşvikler dışında kullanılan temel araç doğrudan kamu yatırımlarıdır. Ancak geçmişte etkin bir araç olarak kullanılan kamu yatırımları zamanla azalmış ve etkinliğini kaybetmiştir. Kamu yerine sanayileşmede öncülük özel sektör yatırımlarına verilmiştir. Sanayinin yer seçimi kararlarını etkilemek ve

dolaylı olarak bölgesel kalkınmayı desteklemek için kullanılan araçlar OSB'ler ve KSS'ler olmuştur. (Arslan, 2005:291). DPT tarafından OSB'lerin bölgesel dengesizlikleri giderici etkileri şöyle ifade edilmektedir: "OSB'ler özellikle ülkemizde yarattığı istihdam, sağladığı destekler ve dışsallık gibi özelliklerinden dolayı bölgesel dengesizlikleri giderici bir gelişme aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yerel sermaye birikiminin il dışına çıkmasını engellemede ve yerel sanayiye transferinde önemli bir planlama aracı olarak işlev görmektedir. Aynı zamanda OSB'ler yerel düzeyde KOBİ'lerin gelişmelerine elverişli bir ortam sağlayarak sanayinin yerelleşmesine ve böylece sanayinin bölgeler arasında daha dengeli dağılımına da önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (DPT, 2008:25)". OSB'lerde başlıca teşvik araçları, gelir vergisi stopajı teşviki, sigorta primi işveren paylarında teşvik, bedelsiz yatırım yeri tahsisi, enerji desteğidir. Bunlarla beraber OSB tüzel kişiliği 4562 sayılı kanun çerçevesinde vergi, resim ve harçtan muaftır.⁸

Bunların dışında son dönemde Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB'ler) (2001), Endüstri Bölgeleri (2002) ve son olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA'lar) (2006) gibi araçların etkin olduğu bölgesel kalkınma politikaları ön plana çıkmıştır (Çetin, Kara, 2008). Bu araçları son dönemin aktörü olarak Kalkınma Ajansları izlemektedir. Kalkınma ajanslarının, kalkınma stratejilerinin yerelden oluşturulması düşüncesi ile kurulduğu ve bölgelerde yatırım ortamının iyileştirilerek bölgesel dengesizliklerin giderilmesini hedeflediği belirtilmektedir (Sevinç; 2011). Oluşturulan kalkınma ajanslarının eğitim, sağlık, teknoloji altyapısı, enerji, sulama, kentsel altyapı yatırımları ile ulaşırma alt sektörleri arasında dengeyi sağlayıcı yatırımlarla bölgesel gelişme stratejilerini dikkate alarak geliştirme projeleri vardır. (Göymen; 2005).

3. Bölgesel Kalkınma Politikalarının Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmada TÜİK'in konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi 11 boyut altında toplam 41 gösterge üzerinden oluşturduğu veri setinin incelenmesi için bu endeks göstergelerinden yararlanılarak İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 2'ye göre bölgesel haritalar oluşturulmuştur. Bu haritalar üzerinden bölgesel

⁸ Organize Sanayi bölgelerinde Uygulanan Teşvikler; Gelir İdaresi Başkanlığı

gelişme ya da kalkınma stratejilerinin sonuçlarına dair bir değerlendirme yapmak hedeflenmiştir. Yine çalışmanın temel sorularından biri aynı bölgede bazı göstergeler arasında beklenen doğrusal ilişkinin neden olmadığıdır.

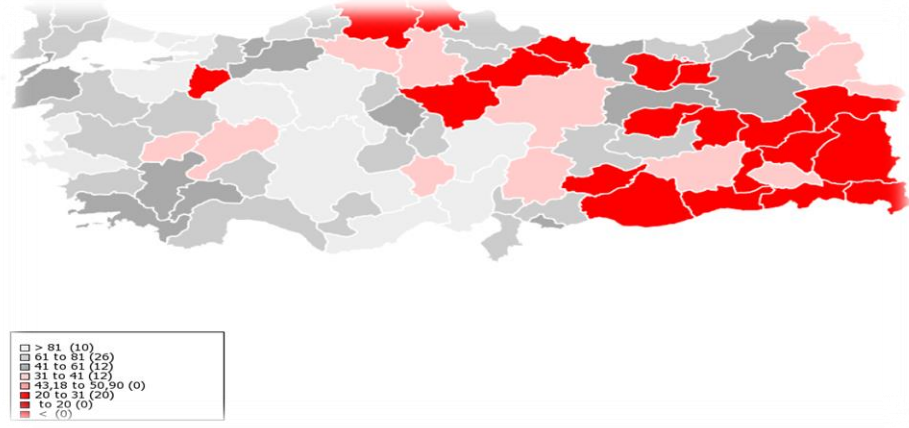
2016 yılı verilerinden oluşturulan haritaların anlamlı hale gelebilmesi için yine 1973 ve 1993 yıllarına ilişkin verilerden de endeksler oluşturularak haritalar türetilmiştir⁹. Harita.1, 1973 yılına ilişkin illerin gelişmişlik durumunu göstermektedir. Haritada da görüleceği gibi göstergelere göre geri kalmışlık (kırmızı veya koyu renkli), Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan illeri de kapsamına rağmen, yoğunluk doğu ve güney-doğu bölgesi illerine aittir. Güneydoğunun tamamı ve doğunun önemli bir kısmı geri kalmış görüntüsü vermektedir.

Harita.2, 1963 yılında başlayan KÖY uygulamasının ve bunun getirdiği teşviklerin geçen 30 yıllık dönemde özellikle doğu ve güney-doğu illerinde bir iyileşme sağladığını söylemek söz konusu olmadığı gibi bölgede geri kalmışlığın yaygınlaştığı görülmektedir. Kaldı ki 1973 yılına ait haritada batıda yer alan bazı illerin politik nedenlerle kapsama alındığı dikkate alınırrsa aslında haritada önemli bir değişim olmadığı görülebilir ya da KÖY uygulamasının başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

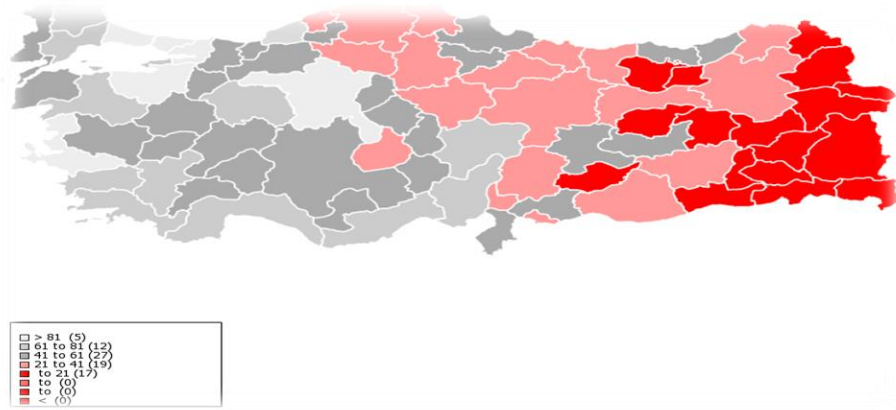
---

⁹ Veriler, Dinçer B., Özaslan M., Kavasoglu T., "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT: 2671, 2003) çalışmasından alınmıştır.

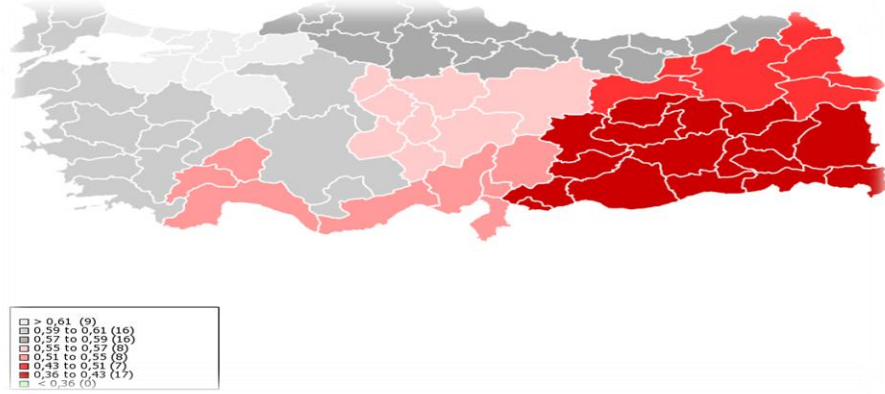
Harita.1: 1973 yılı İllerin gelişmişlik durumu¹⁰

Harita.2: 1993 yılı İllerin gelişmişlik durumu

Harita.3: 2016 Raporu Genel Endeks haritası

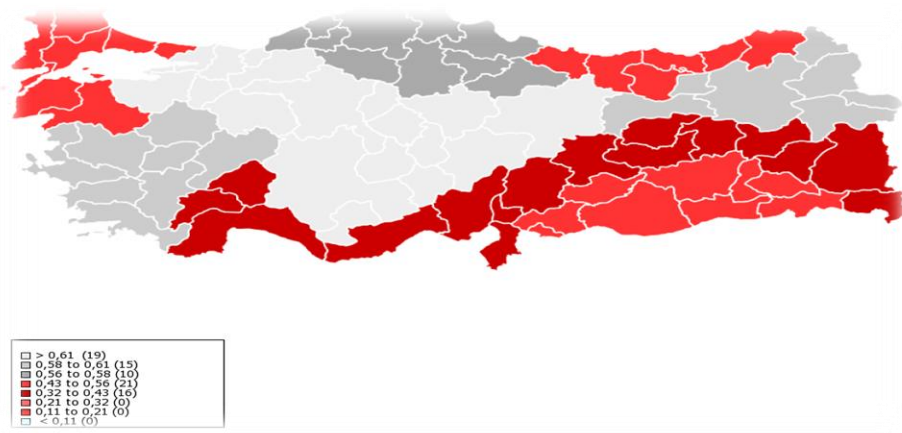

TÜİK tarafından yayınlanan Ocak 2016 raporundan hareketle oluşturulan Harita.3 uygulanmış ve uygulanmakta olan politikaların özellikle doğu ve güney-doğu illerinde tamamen ters yönde etki yaptığını göstermektedir. 1993 yılına göre Gaziantep, Urfa ve Diyarbakır'da geri kalmışlık artış göstermiştir. Bu durum uygulanmış, uygulanmakta politikaların ve mevcut kalkınma ajanslarının bölgesel dengesizlikleri gidermede hedefine ulaşamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, artık özel sektörü yönlendirici teşvik politikalarının bölgesel dengesizlikleri giderme konusunda etkili bir araç olmadığı doğrudan kamusal müdahalelerin kaçınılmaz olduğu görünmektedir. Bu kamusal müdahalenin kaçınılmazlığı sadece ekonomik dengesizliklerin giderilmesi anlamında değil, 11 farklı göstergede aynı bölge için beklentilerin dışında sonuçların ortaya çıkışının nedenlerini de bertaraf etme amacıyla ele alınmalıdır.

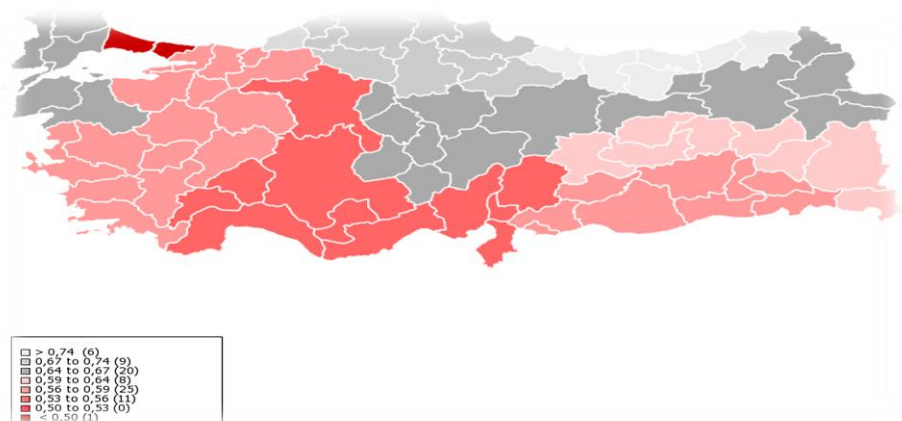
TÜİK'in 2016 da yayınladığı diğer endeks değerlerinden türetilen haritalar da ülkede farklı sonuçlar vermekte ve açıklanmaya değer beklenti dışı görüntüler sergilemektedir. Harita.4, İllerde Yaşam Memnuniyeti Endeksi ölçümlerini göstermektedir, bu ölçümlere göre diğer endekslerde olduğu gibi bölgesel arası farklılıklar görülmektedir. Yaşam memnuniyet endeks sonuçları geri kalmış bölgeler için geri kalmışlıkla anlamlı sonuçlar verirken, ülkenin gelişmişlik düzeyinin oldukça yüksek olduğu Marmara ve Akdeniz bölgeleri yaşamadan memnuniyetsizliğin yüksek olduğu bölgeler olarak görünmektedir. Sosyolojik bir açıklama gerektiren bu durumu, artan gelir düzeyine bağlı beklenti yüksekliği ve ulaşamamanın yarattığı bir sonuç olarak görebilme yanında sanayinin gelişiminin yarattığı olumsuzluklara atfedilme ihtimali söz konusudur.

Harita.5 2016 yılı raporunda güvenlik duygusuna dayalı endeksten türetilmiş ve geri kalmış bölgelere göre gelişmiş bölgeler ya da iller ciddi bir güvenlik duygusu aşınması yaşamaktadır. Geri kalmışlıkla paralel olarak tüm memnuniyet göstergelerinde doğu ve güneydoğu illeri olumsuz görüntü vermektedir. Ülkenin Batı ve Doğu Karadeniz bölgesi Orta Anadolu bölgesi güven duygusunun oldukça yüksek olduğu bölgeler olarak göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni olarak batıda ve metropollerde yaşanan patlamalar olduğu söylenebilir.

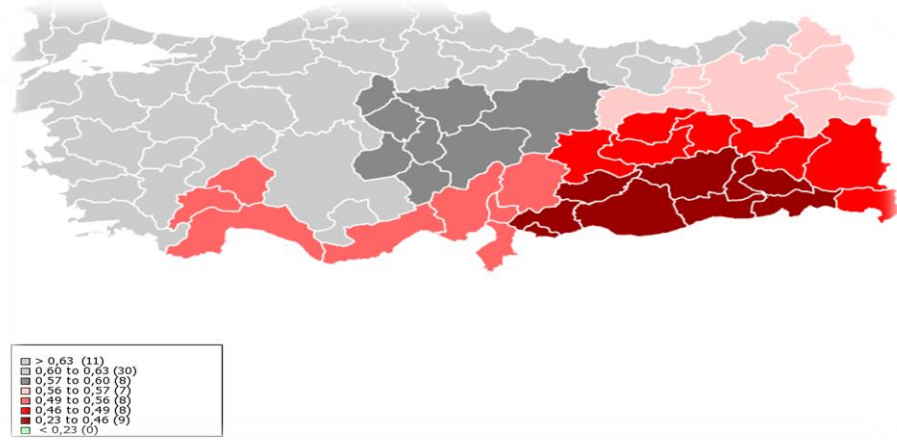
Harita.4: 2016 Raporu Yaşam Memnuniyet haritası

Harita.5: 2016 Raporu Güvenlik Haritası

Harita.6: 2016 Raporu Çalışma Hayatı Memnuniyet Haritası

Harita 6'te 2016 yılı raporu Çalışma Hayatı memnuniyeti endeksi türetmiş, bu endekse göre gelişmiş iller ve geri kalmış iller arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur, özellikle güneydoğu bölgesinde, devletin eliyle yapılan yatırımların yetersiz olmasının yanı sıra, yeterli iş olanağının bulunmaması, çatışma bölgesi olması nedeniyle, özel şirket yatırımcılarının da bu bölgeden kaçması yeni iş olanaklarının yaratılamaması, mevcut işlerde ki ağır çalışma şartları bu alanda yapılan uygulamaların yetersiz ve bölgesel dengesizlikleri gidermede başarısız olduğunu göstermektedir.

Ülkede altyapı hizmetlerinden genel anlamda bir memnuniyetsizlik olduğu görülmekte ise de ülkenin doğusunda memnuniyetsizlik oranı artış göstermektedir (Harita.7). Özellikle ülkenin turizm gelirlerinin önemli bir kısmının elde edildiği Akdeniz'de memnuniyetsizliğin yüksekliği dikkat çekmektedir.

Eğitim memnuniyet endeks değerleri güney-doğuda ciddi düzeyde düşüktür (Harita.8). Doğu'da da benzeri durum söz konusudur. Eğitim alanında ülkenin önemli bir ayrışma içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu alandaki memnuniyetsizliğin bölgesel nedenleri, bölgenin geri kalmışlığının sonuçlarına bağlı olarak değerlendirilebilir. Gelir düzeyinde düşüklük ve okula erişim konusundaki eksiklik, eğitim dilinde sıkıntılar, bölgenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıklar açıklayıcı değişkenler olarak görülebilir.

Gelir ve servetin dağılımı doğu ve güney-doğu bölgesi için beklentilere uygun olarak düşük endeks değerlerine sahiptir (Harita.9). Ancak özellikle Akdeniz Bölgesinde gelir ve servet endeks değerinin düşük olması dikkat çekici olup açıklanmaya muhtaç bir durumu yansıtmaktadır. Sanayinin gelişmiş olduğu İstanbul, Doğu Marmara bölgeleri ile Ankara, Konya illerinin endeks değerlerinin yüksek oluşu bir yandan Başkent oluşu ve diğer yandan son yıllarda sanayinin bu bölgede de yoğunluk göstermesi ile tutarlı bir görüntü vermektedir.

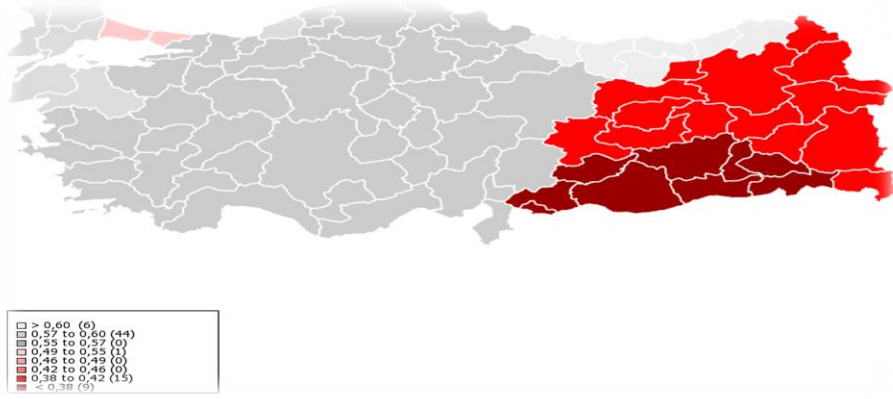
Endeks değerleri ülkenin batı bölgelerinde konut problemini büyük oranda çözdüğünü buna karşın doğu ve güney-doğu bölgelerinin ciddi bir konut sorunu içinde olduğunu göstermektedir (Harita.10). Nispi olarak Akdeniz bölgesinde yaşanan düşük profilli konut sorunu dışında ciddi bir konut probleminin olmadığı görülmektedir.

Sağlık memnuniyet endeks göstergelerinden oluşan harita ile konut haritası neredeyse tam örtüşen bir görüntü vermektedir (Harita.11).

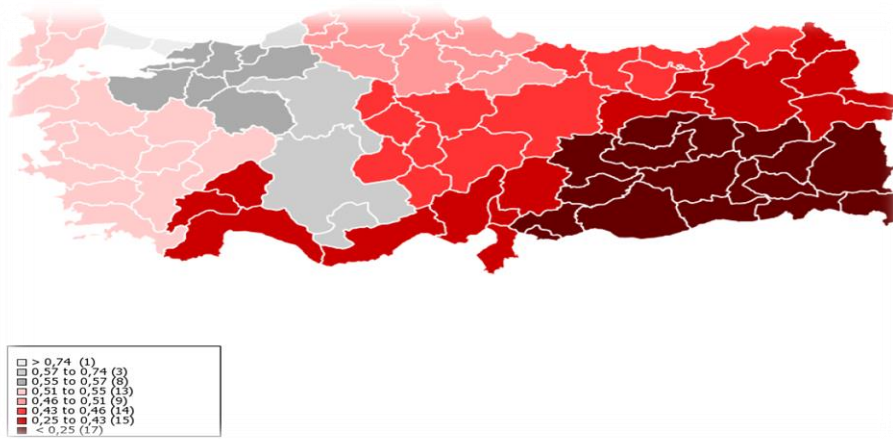
Harita.7: 2016 Raporu Altyapı memnuniyet haritası

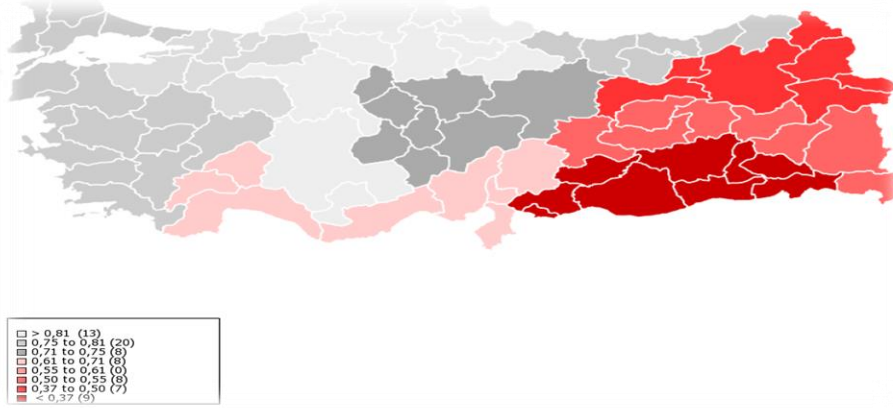
Harita.8: 2016 Raporu Eğitim memnuniyet haritası

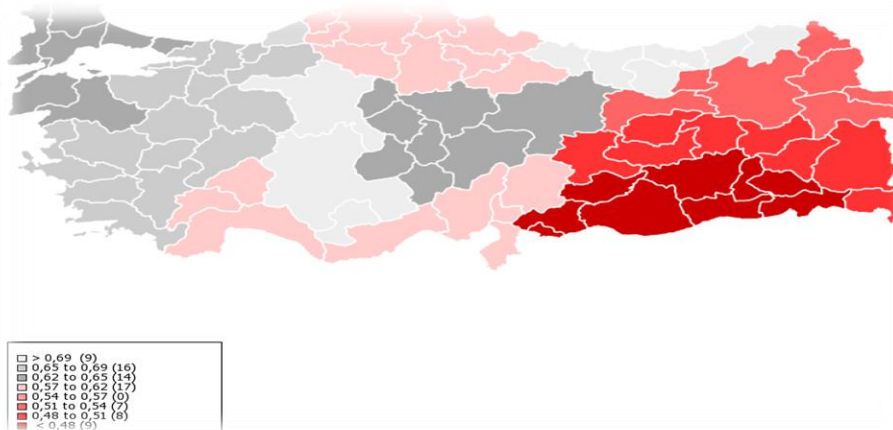
Harita.9: 2016 Raporu Gelir ve Servet haritası

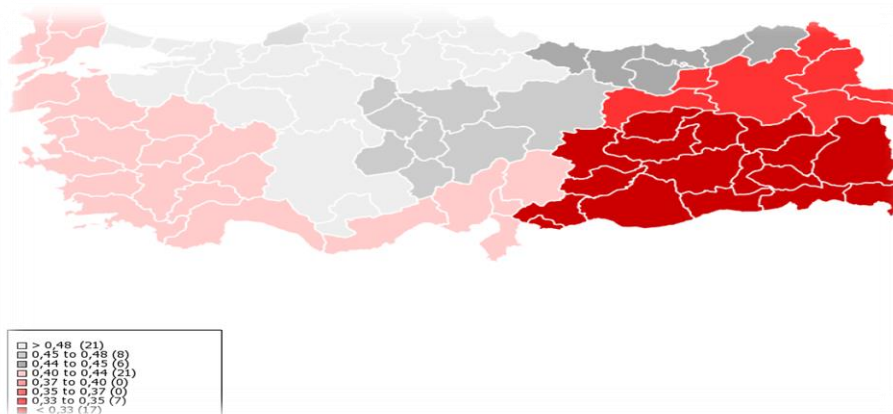
Harita.10: 2016 Raporu Konut memnuniyeti haritası

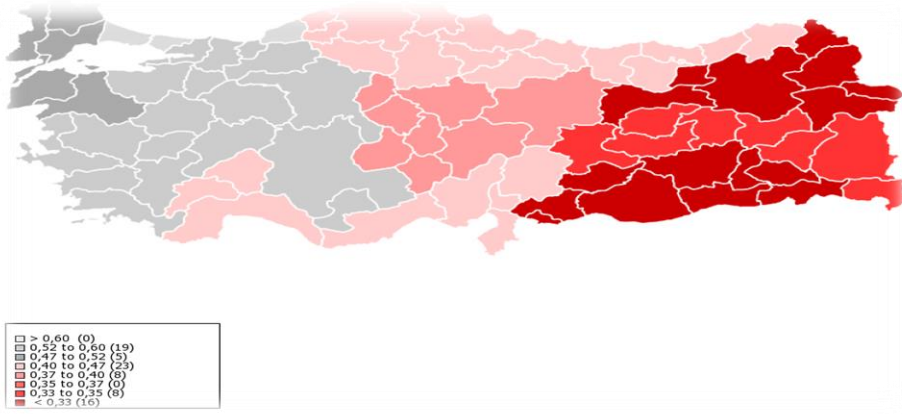
Harita.11: 2016 Raporu Sağlık memnuniyet haritası

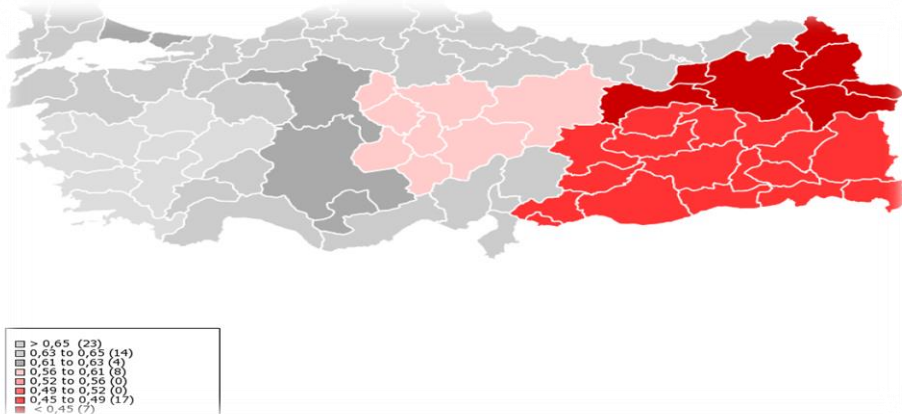
Harita.12: 2016 Raporu Sivil katılım haritası

Harita.13: 2016 Raporu Sosyal yaşam haritası

Harita.14: 2016 Raporu Çevre memnuniyet haritası

Gelişmişlik yapısı toplumun sivil katılım etkinliğine de yansımaktadır. Diğer ifade ile gelişmişlik düzeyi düşüğe toplumun karar alma süreçlerine katılımı da azalmaktadır. Doğal olarak doğu ve güney-doğu katılımın en düşük olduğu bölgeler olarak görünmektedir (Harita.12). Sosyal yaşama ilişkin endeks değerlerinden oluşturulan harita da ülke coğrafi olarak neredeyse doğu ve batı olarak ikiye bölünmüş bir görüntü vermektedir (Harita.13).

Çevre sorunlarının tüm verilerle paralellik içinde gelişmişlik düzeyi ile birebir bağlantılı olduğu görülmektedir. Sorunun yine doğu ve güney-doğu bölgelerinde yoğunlaştığı açık bir şekilde tespit edilebilmektedir.

3.Sonuç

Yaşam Memnuniyet Endeksinden hareketle oluşturulan haritalar Türkiye’de bölgeler arasında oluşan eşitsizlikleri göstermektedir. Oluşturulan haritalara göre Ankara’nın doğusuna gittikçe illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri ülke ortalamasının oldukça altındadır. Bu tespitlerden hareketle, bölgesel gelişme konusunda bugüne kadar yapılan çalışmaların, hedeflenen amaçları gerçekleştirmekte başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Farklı bölgelerde farklı illeri kapsayan, birçok hedefi aynı anda gerçekleştirme amacına yönelik, uygulama dönemleri, örgütlenme biçimi ve devletin üstlendiği görevleri net olarak ortaya koymayan bölgesel kalkınma planları bölgesel dengesizlikleri gidermede çare olamamıştır. Merkezi yönetim tarafından yapılan yönlendirmelerin, içe dönük yerel, kırsal, kentsel veya bölgesel gelişme modellerinin başarılı olmadığı açıkça görülmektedir. Aksine, bölgeler arasındaki insani gelişmişlik farklılıklarının daha da belirginleştiği anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede sorun, temelde uygun bir kamusal kurumsal yapı oluşturulamaması olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni kurumsal yapıların oluşturulması ve bunu devletin kamusal araçları ve denetimi ile destekleyen müdahaleler gerektiği görülmektedir.

Ekonominin planlaması ve uygulaması ancak kamu eliyle, demokratik ve katılımcı bir şekilde ülkenin özgücüne dayalı olarak yürütülebilir. Merkezi planlı ekonomi bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi için bir çözümdür. Bölgesel gelişme politikaları, bölgesel farklılıklar dikkate alınarak, toplumsal iş birliği içersinde gerçekleştirilmelidir. Böyle bir işbirliğinin temel aktörü ve belirleyicisi doğrudan devlet olmak durumundadır. Diğer ifade ile teşvik dağıtarak özel sektörü harekete geçirme amaçlı politikalardan doğrudan kamunun rol alacağı politikalara ihtiyaç bulunduğu açıktır.

Kaynakça

Aydın, B. 1999, ‘‘Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulaması ve Zonguldak Örneği’’,
Amme İdaresi Dergisi, Cilt; 32, sayı;2.

Avaner, T. 2005, ‘‘BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır Mı?’’. İçinde Y. Turan, M.(ed),
Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? Ankara: Paragraf Yayınevi, 239-263

Arslan, E. 2010, ‘‘Kalkınma Ajansları Ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine
Beklenen Katkıları’’ Kamu iş; 2010, Cilt:11, Sayı: 3.

Arslan K. 2005, ‘‘Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç:
Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları’’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi, 4(7), Bahar 2005/1, s. 275-294.

Allen, G. 2002, ‘‘Regional Development Agencies (RDA)’’, House Of Commons Library,
Research Paper, 02/50, (<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/RP02-50> ,17.08.2017)

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporu, (2014) (http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2014.html, 24.07.2014)

Çetin, M. M. Kara 2008’’ Bir Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgeleri Isparta
Süleyman Demirel Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma’’ Erciyes Ün. İİBF
Dergisi sayı. 31 Temmuz-Aralık 2008 s:49-68, (<http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi31/004%20murat%20cetin.pdf>)

Diñer B., Özaslan M., Kavasoglu T., 2013. ‘‘İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik
Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT: 2671, 2003.

Erdölek Ö., Barboros F. Vd. 2014. ‘‘Türkiye’ de Bölgesel Kalkınma Eşitsizliği ve Yatırım Teşvikleri’’, Türkiye Coğrafyacılar Derneği, 2. Uluslararası Kongresi, 4-6 Haziran 2014.

Erdölek, Ö., Barboros, F., 2016. ‘‘İllerde Yaşam Endeksi; Bir Türkiye Panoraması’’, İktisat ve Toplum Dergisi, sayı: 65.

Göymen, K, 2005. ‘‘Türkiye’de Bölge politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları’’ Yerel Kalkınma için Ortaklıklar Uluslararası Konferansı, 2005.

Gökçen, A, 2011. ‘‘Kalkınmada Öncelikli Yörelere’ de Uygulanan Gelişme Politikaları’’, İstanbul Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, s:380.

Özen, P, 2005. ‘‘Bölgesel Kalkınma Ajansları’’, Tepav

Özer, A, 2012. ‘‘Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomik İşlevleri’’ Kamu-İş, Cilt:12, Sayı:2

Pamuk, Ş. 2014. ‘‘Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi’’ Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Pehlivan, P, 2013. ‘‘Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Yerel Ekonomi Üzerindeki Etkileri; Zafer Kalkınma Ajansı Örneği’’, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt; 11, Sayı: 3.

Sarıca, İ., 2001. ‘‘Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri’’, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (1) 2001, 154-204.

Sökmen, A., 2014. ‘‘Sosyal Gelişme Endeksi İçin Ne İfade Ediyor’’ Tepav, 2014.

Sevinç, H. ,2011. “Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları” Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (6:2).([http://www. acarindex. Com/dosyalar/makale/acarindex-1423881626.pdf](http://www.acarindex.Com/dosyalar/makale/acarindex-1423881626.pdf))

Kansu, G, (2004) “Planlı Yıllar-Anıllarla DPT’nin Öyküsü”, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Kalkınma Bakanlığı, 2014. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü
Kalkınma Bakanlığı; (<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/Tum-Kalkinma-Ajansi-Duyurulari.aspx>)

OECD, (2010) “Regional Development Policies in OECD Countries” ([http://www.eukn .eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf](http://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf) 13.09.2017)

OECD, (2017), Regional development, ([http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/ regional_development.htm](http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/regional_development.htm), 13.09.2017)

TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2014.

TÜİK , 2015. “İllerde Yaşam Endeksi” [http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri. do?id=24561](http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561), (22.01.2016)

Tennessee Valley Authority-TVA,(<https://www.tva.gov/About-TVA> (17.08.2017).